

СИНТАКТИЧНИТЕ МОДЕЛИ КАТО СРЕДСТВО ЗА УСВОЯВАНЕ НА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА ОТ ЧОВЕКА

Борис Норман

Беларуски държавен университет, Минск

Анализирайки мястото, което заема в лингвистиката най-новото ѝ направление – когнитивното, един от съвременните руски езиковеди стига до неочакван, но правилен извод: „**Не съществува** когнитивна лингвистика – просто защото не съществува некогнитивна (психо)лингвистика“ (Касевич 1998: 20). И наистина, проблемът за ролята на езика в процеса на познанието, за съотношението между езиковите и мислителните структури винаги е бил първостепенен за „истинската“ лингвистика. Още Вилхелм фон Хумболт поставя следния въпрос: „Езикът помага ли за изясняване и правилно подреждане на понятията, или струпва трудности по този път?“ (Хумболт 1984: 58). И въпреки това няма как да се отрече, че именно работите на Дж. Лейкф, Р. Лангакер, Т. ван Дайк, Ч. Филмор, Р. Джекендоф и други учени – основоположници на „когнитивния модел“ на средството за общуване, дават тласък на нова вълна изследвания върху ролята на езика в познавателните процеси.

Когнитивистите признават, че техният модел на „езиковата картина на света“ е основан предимно върху данни от лексикологията, защото лексиката „отразява тези аспекти на езика, в които се проявява творческият потенциал на говорещия“ (Ланге 1985: 30), докато граматическите значения не могат бъдат избирани от говорещия – с други думи, те са задължителни. Но според нас точно заради това ролята на синтактичните структури в процеса на познанието заслужава специално внимание.

На пръв поглед изглежда, че синтактичните модели естествено и закономерно отразяват обективната действителност. Логиката тук е приблизително следната: съществуват най-разнообразни жизнени ситуации, които се обобщават в съзнанието ни като типови „състояния на нещата“, и точно тези състояния се фиксират в синтактични образци, в структурни схеми на изреченията. Затова, ако в един случай казваме *Петя спит*, а в друг – *Петя вижда сон*, в основата на различието тук лежат разликите в референтните ситуации. В първия случай субектът се намира в определено състояние (на сън), а във втория той възприема даден обект (сънува нещо).

В действителност всичко е значително по-сложно. Референтната ситуация може да бъде една и съща, но до голяма степен представянето ѝ зависи от „пречупващата призма“ на езика. Именно синтаксисът ни диктува (или

подсказва) **как** „да видим“ ситуацията, какво точно представлява тя. Както казва Л. Вайсгербер, „схемите на изреченията в значителна степен определят начина, по който се формира мисълта“ (Вайсгербер 2004: 76); затова трябва да ги дефинираме като „действени съставни части на езика като културно достояние“ (пак там: 104). Разбирането на „действената“ роля на езиковите модели се оказва изключително важно за съвременния функционален синтаксис. Ето какво казва един известен финландски русист: „Дадже ако говорещият описва един и същ фрагмент от действителността, той мислено образува от него различни състояния на нещата, които могат съществено да се отличават помежду си [...] Така че ситуацията имат само косвено отношение към това, което говорещият изразява с думи (Мустайоки 2006: 33).

Преди всичко синтактичният модел (разбирай – структурната схема на изречението) ограничава ситуацията с помощта на количествени рамки. От различните (и по принцип безкрайно разнообразни) фактори, които образуват референтната структура, езикът избира доста ограничен брой стандартни „участници в ситуацията“.

Да вземем един прост и много жизнен пример. От някой човек (да го наречем *Клара*) друг човек (например *Карл*) открадва предмет, принадлежащ на първия човек (да кажем, коралова огърлица). Крадецът го прави с цел облага, като планира да продаде украшението на бижутер. Естествено, кражбата е станала в някакво време при определени обстоятелства (например по време на светски прием или в спалнята на сутринта, след прекарана заедно нощ). При това вероятно е налице излишна доверчивост или лекомислие от страна на потърпевщата. Не е изключено за кражбата да са помогнали и други хора (да кажем слугата на Карл) или пък някакви случайни фактори (развалена закопчалка на украшението) и т.н. От целия този набор информационни съставляващи езикът избира само няколко и предлага за избор на говорещия няколко схеми с различен брой участници:

- а) *Карл украл у Клари кораллы;*
- б) *У Клари украли кораллы;*
- в) *Карл обокрал Клару;*
- г) *Клару обокрали;*
- д) *Клара лишилась своих украшений;*
- е) *Во время приема произошла кража;*
- ж) *Карл снял с Клари дорогое ожерелье;*
- з) *Карл – вор*

и т.н.

Във всеки случай езикът съкращава, игнорира едни или други елементи на референтната ситуация, а останалите се комбинират помежду си по законите на синтаксиса. Ще отбележим, че е много трудно да си представим реално изказване на руски език от типа *Во время светского приема во дворце Карл снял с увлеченной разговором и ничего не подозревавшей Клары растянувшуюся нитку редких кораллов с целью последующей продажи драгоценности знакомому ювелиру*. Но още по-невероятни изглеждат следните варианти: **Карл украл, *Карл обокрал, *У Клары украли; *На приеме кораллы, *Во время приема произошла, *Клара лишилась* и т.н. – езикът просто ги забранява!

Този факт свидетелства, че в процеса на пораждане на изказването са налице не само количествени, но и качествени ограничения. Синтактичният модел (структурната схема на изречението) предполага определено съдържание с определен набор участници – в съответствие със замисъла на говорещия. Но излиза, че самият този замисъл може да се осъществи само в рамките на зададените от езика модели! Структурните схеми на изречението ни позволяват без проблем да разберем, че зад названията *Карл* и *Клара* стоят определени хора, а под корали се имат предвид не рифове, да речем, а женски накити... При това е съществено, че всеки от приведените по-горе предикати може да бъде представен с цял ред (клас) глаголи, например: *Карл украл (стащил, увёл) у Клары кораллы; Карл обокрал (обворовал, обчистил, облапошил) Клару; Клара лишилась (недосчиталась) своих кораллов; У Клары исчезли (пропали) ее кораллы* и т.н. И всеки предикат съответства на определена част от когнитивния сценарий, който служи като стандартна форма за закрепване на познавателния опит (срв. Херингер 1984: 54–59).

Наличието на обратна връзка между формиращата се в съзнанието на говорещия мисъл и инвентара от езикови единици нееднократно е било отбелязвано от изследователите. Например авторът на една статия, посветена на италианската езикова картина на света, отбелязва, че руската фраза *Я иду от Джулии к Марко* не може буквално да бъде преведена на италиански език «поради отсъствие на предлог, който би могъл да предаде значението „от кого?“, но вероятно самата мисъл в този вид отсъства в италианската картина, описваща придвижване в пространството. Италианската представа за перспективата на подобно движение се предава със следния контекст: „Току-що бях у Джулия, а сега отивам при Марко“» (Стуликова 2002: 103).

Тук фактически се сблъскваме с проблема за концептуализация и езикова категоризация на семантиката. Пред езика винаги стои перспективата да подреди по определен начин безкрайното семантично пространство, да избере от него някои фрагменти и да ги представи в система. Това по-конкретно може да бъде избор на „статично“ или „динамично“ изобразяване на ситуацията, разчленим или неразчленим (събирателен) характер на множеството, резултативност или нерезултативност на действието и т.н. От тази съвкупност всеки език избира определени семантични „възли“,

закрепва ги в узуса и се стреми да ги представи като безалтернативни (вж. Василиева 2003: 9–11; Федосюк 2005: 15–17; Стойчев 2006 и др.).

Да се върнем сега към езиковата реалност и да си представим друга ситуация. По обяд даден човек сядна на трапезата. Можем да кажем: *Отец обядва*. Или да конкретизираме: *Отец ест отварную курицу с картошкой и помидорами*. Но е интересно, че на руски не можем да кажем **Отец обядва курицу* (само *Отец ест курицу на обед*, или *У отца на обед курица* и т.н.). Работата е там, че *обедать* на руски означава ‘зает съм с някакво действие’ или даже ‘намирам се в определено състояние’ (затова изглеждат съвсем естествени контексти от типа *Не мешай отцу, он обедает*). *А есть* (‘храня се, поглъщам храната’) е глагол, при който се подразбира действие над даден обект. „Да видим“ този обект или, обратно, да го поставим извън скобите, в светлото или тъмното поле на съзнанието, е суверенно право на езика. Този „произвол“ лесно се открива при сравняване с други езици. Има народи, за които не е проблем да се каже „обядвам пиле“. Например на български изглежда нормално да се каже: *Бащата обядва пилешко с картофи и домати* (срв. още: *Какво ще обядваме днес?; Той обядва само сух хляб* и пр.).

Действието на синтактичните условия може да се покаже и с пример на цяла лексико-семантична група. Така глаголите, означаващи говорене (предаване на информация), в руския език имат надежден диагностичен признак: това е способността им да се съчетават със съществителни в предложен падеж с предлога *о(б)*: *Мы говорили (разговаривали, беседовали, спорили, дискутировали, кричали) о футболе; Нас известили (оповестили, проинформировали, поставили в известность) об отмене концерта; Дежурному сообщили (сказали, объявили, передали, написали) об аварии* и т.н.

В същото време знаем, че тази способност отсъства при глаголите *смеяться, ругаться, обманывать, огорчать, праздновать, сидеть, стрелять, пить, танцевать* и много други. Това автоматично ги поставя извън пределите на лексико-семантичната група на глаголите за говорене. Ако все пак подобни съчетания възникват (с експресивна цел), то, първо, читателят ясно усеща тяхната ненормативност, и второ, окازیонално, за дадения контекст глаголтът, употребен по този начин, получава отгънка ‘съобщавам, предавам информация’. Срв. цитатите: *О чем вы прыскаете смехом, оправив „мини“?* (А. Вознесенски); *О чем стреляли в Ташкенте* („Комсомолская правда“, 25.I.1992); *О чем сидят в Душанбе* („Комсомолская правда“, 28.I.1992); *С этими людьми мне не о чем пить* (Вен. Ерофеев); *Ты говоришь веселым языком, Таким веселым, что подумать страшно, Где ты живешь и празднуешь о ком* (Д. Пригов); *Зачем думать, говорить, страдать, когда лучше петь, а еще лучше об этом танцевать* (М. Жванецки).

Друга лексико-семантична група в руския език са глаголите за миризма (*пахнуть, благоухать, вонять, попахивать, отдавать, нести* и др.). Те обслужват широка гама обонятелни усещания. Да сравним следните при-

мери: *Картон пахнет клеем; Вода отдает нефтью; Белье пахнет свежестью* – схемата, използвана тук, е „нещо мирише на нещо“. Ще използваме и началото на стихотворението на Анна Ахматова *Привольем пахнет дикий мед...*:

*Привольем пахнет дикий мед,
Пыль – солнечным лучом,
Фиалкою – девичий рот,
А золото – ничем.
Водю пахнет резеда
И яблоком – любовь,
Но мы узнали навсегда,
Что кровью пахнет только кровь...*

А ето и още един подходящ за нашите разсъждения текст: откъс от стихотворението на Джани Родари *Чем пахнут ремесла?* (в превод на С. Я. Маршак):

*Пахнет маляр
Скипидаром и краской,
Пахнет стекольщик
Оконной замазкой.*

*Куртка шофера
Пахнет бензином.
Блуза рабочего –
Маслом машинным...–*

И тук е използвана същата структурна схема: „някой (или нещо) мирише на нещо“. Но едновременно с това моделът не е безграничен във възможностите си. Нещо ни пречи да кажем на руски: **Спортсмен пахнет потом. *Соседка пахнет рыбой; *Таня пахнет духами*, въпреки че в художествен текст, разбира се, това е възможно; срв. *Я на эту поглядел, которая от меня слева, она вся вперед наклонилась, шею вытянула, духами пахнет* (М. Мишин). В горепосочените случаи трябва да бъде използван друг синтактичен модел: „от някого се носи някаква миризма“: *От Тани пахнет духами* и т.н. От какво зависи изборът на конструкция? Дали обектите, издаващи миризма, са нееднородни, или характерът на тази миризма в различните ситуации се различава?

Можем да отговорим на този въпрос, като сравним вариантите от типа *Земля пахнет прелыми листьями* и *От земли пахнет прелыми листьями*. В първия случай миризмата се оказва за земята по-скоро вътрешно присъщ и съществен признак, във втория – това е по-скоро случайна и временна (за земята) характеристика. По същия начин изказването *Картон пахнет клеем* отразява постоянен признак на картоната, негово свойство, а *От карто-*

на пахнет клеєм означава: сега, от този картон се отделя особена миризма — може би е бил покрит с лепило...

Още един вариант на „одорологичната“ ситуация е представен в примери като *Из подворотни несет рыбой; Из кухни тянет сладким запахом варенья; В комнате пахнет горелым* и т.н.; тук езикът позволява на миризмата да бъде представена вече като че ли отделена от източника ѝ. Разбира се, тези различия са изключително тънки, трудно доловими, но най-доброто доказателство за това, че те съществуват, са редките, допустими само в определени условия волности като следния пример: *Как цветы окаянные, ночью пахнет тобой красный бархат дивана и от ручки дверной* (А. Вознесенски). Като обединява в една фраза „нещо мирише на някого“ и „от нещо се носи миризма на някого“, поетът нарушава не само синтактичната, но и когнитивната норма...

Може би най-показателен, макар и не съвсем „академичен“, пример за „натиска“ на езиковата система е представянето на сексуалните отношения между мъжа и жената от езика. Независимо от реалния характер на действията (участието на партньорите в сексуалния акт) тези отношения се представят в славянските езици по следния начин: „той я обладава“ (на мястото на този глагол може да бъде всеки глагол със значение ‘futuо’). Даже в известната поза на ездачка, в която жената е значително по-активна, се казва, че мъжът я обладава! Езикът просто забранява в подобна ситуация да се каже, че „тя го обладава“ (срв. Ермен 1993: 286–287). Такъв е установеният езиков поглед върху състоянието на нещата и е невъзможно той да бъде променен...

Не само структурните схеми на изреченията, минимизиращи референтната ситуация до състава на типова, но и комбинаториката на думите, тяхната съчетаемост една с друга „работят“ в полза на познавателния процес. Според М. В. Панов синтактичната съчетаемост на думата може да бъде диагностично средство, позволяващо да се разбере как езикът „вижда света“. Ще приведем обширен цитат от неговата *Позиционна морфология на руския език*:

„Проверката на конструкциите с родителен падеж може да установи какво според езика е част от даден предмет.

Езеро <...> Възможни са следните съчетания: *вода озера, струи озера, омути озера, брега озера, камни озера*. Всички те са приемливи езикови съчетания. Но *рыбы озера*? Не, *рыбы в озере*, а след като ги хванат — *рыбы из озера*. Езерните риби не се смятат за част от езерото.

Къщата има много части. Това са фундаментът на къщата, покривът ѝ, стените, стълбището, таваните и таванските помещения, терасата, печката... Езикът показва, че печката според него е част от къщата. Но за камината (или камините) — не се казва *камин дома, камината е в къщата, в стаята*. Камината се разглежда като нещо особено, вградено; езикът има свое мнение: той смята камината за нещо отделно. Както и дървото, отглеждано в къщата.

Дорожки сада, деревья, кусты, цветы сада – това са все части на градината. Но е неправилно да кажем *беседка сада*; вярно е да се каже *беседка в саду*. Ако кажем *беседка сада*, се отделяме от дадеността на езика <...> Езикът не смята *беседката в градината* за част от градината“ (Панов 1999: 208).

Ясно е, че по такъв начин лексикалните групировки, обединения от думи се поддържат, закрепват чрез граматични („селективни“) признаци, но има и още нещо: чрез тези признаци се проявява начинът за класифициране на света, свойствен на дадената култура. Да покажем това с няколко нови примера.

Така можем да твърдим, че в главата на един обикновен носител на руския език е представено разделение на отношенията между хората на по-близки (постоянни, съществени) и не толкова близки (случайни, повърхностни). Тази категоризация се осъществява преди всичко, разбира се, с помощта на съответстващи названия, но – което е особено важно за нас – тя се подкрепя и със синтактични конструкции. На въпроса „*Он тебе (ему, ей, вам и т.н.) кто?*“ лесно допускаме такъв отговор: *Он мне брат, Петя Василию Ивановичу племянник, Маша Тане двоюродная сестра* и т.н. (въпреки че съществуват и други граматични варианти на отговор: *Он мой брат, Маша и Таня – сестры* и т.н.). С малко пресилване на същия въпрос: „*Он тебе кто?*“ можем да отговорим: *друг, помощник, учитель, судья* (въпреки че тук вече се заражда конкуренция с други конструкции, например с притежателно местоимение: *Он мой друг* и т.н.). И вече е напълно невъзможно да си представим изказвания от типа: **Он мне командир, *Петя Василию Ивановичу деник, *Миша Тане однокласник, *Иванов нам депутат* (Норман 2007: 212–214).

Излиза, че синтактичните конструкции, като обобщават многовековния опит на колектива, ни го представят днес в готова и очевидна форма. Схемата „някай е някакъв на някого“ лесно отделя названията на роднини от всички названия на хора в съвременния руски език: *брат, дядя, племянник, дальний родственник*, ако щете и *девета дупка на кавала (седьмая вода на киселе)*... Ще си позволя да нарека роднинството първи вид близост. Езикът допуска в тази позиция (особено с отрицание, на което трябва да се обърне специално внимание) също и съществителни, които назовават значителна степен на духовна връзка или зависимост: *Ты мне друг; Я вам не судья; Маша тебе не нянька* и т.н. За говорещия това е, така да се каже, втората категория хора. Любопитно е, че по времето на Пушкин съвсем нормално е звучало „*Ты ей знаком? – Я им сосед*“. Днес по-скоро ще кажем не *Я им сосед*, а *Я их сосед*. Не свидетелства ли този факт за това, че същността на понятието „съсед“ в съзнанието ни се е изменила: от категорията на „близките хора“ то е преминало в разряда на „случайните отношения“? И накрая, третата категория – това са всички останали хора (за които не може да се каже „*Он мне...*“). Както изглежда, нито един детективски роман днес не пропуска да използва реплики от типа: „*Он вам кто?* –

Он мне никто“. Последното изречение означава: ‘той не ми е роднина, нещо повече, с него не съм в никакви близки отношения’.

Казаното може лесно да се потвърди с аналогична ситуация на български. На въпроса „Какъв ти (му...) е еди-кой си?“ най-естественият отговор е съществително от типа *баща* или *брат*. По-малко вероятен би бил отговор със съществително от типа *пациент* и съвсем странно изглеждат в тази позиция например *говедар* или *парвеню* – в такива случаи е правилен отговорът *Никакъв не ми е*. Ето и съответни илюстрации: ...*Какъв ти е Первазов, роднина и прочее, че все него виждам в парцела да живее и да обработва? [...] – Первазов ли? – казва докторът. – Никакъв не ми е Первазов, санитар в отделението...* (Г. Мишев); *И изобищо, много добро момче е [...] Никакъв не ми е, а оттук нататък съвсем никакъв ми става* (Б. Биолчев).

Втори пример. За руснака изключително важна е категорията пространство, която се материализира в концепта „простор“ (вж. Левонтина, Шмелев 2005: 64–68). И в цялото многообразие от съответни названия (*даль, ширь, приволье, расстояние, захолустье, глубинка, глушь* и т.н.) езикът позволява да се отдели такава „категория“ като „голямо пространство, естествено за придвижването на човека“. Правомерността при отделянето на такава група от думи се потвърждава от възможността за употребата им във формата на безпредложен творителен падеж с глаголи за движение. На руски естествено се казва: *добраться морем, идти лесом, шагать полем, бродить переулками, ехать берегом реки, пройти коридором*. Малко „полошо“ изглежда *проехать селом, бродить Москвою, бежать лугом, шагать бульваром* и вече съвсем „лошо“ звучат *выскочить окном, бежать мостом, бродить забором, ползти листом...* Излиза, че (в ума) съществува известна градация: „типични“ пространства, по които или през които човек обикновено се предвижва, „по-малко типични“ пространства и съвсем „нетипични“. Художниците на словото много добре чувстват това: „усетили“ езиковата тенденция, те съзнателно я екстраполират, като разпространяват усетената закономерност върху нови, „неподходящи“ лексеми. Срв. цитатите: *Мостом прогремели колеса...* (А. Бели); *Забором крался конокрад...* (Б. Пастернак); *Потолком, подоконником тучи плывут...* (М. Светлов); *Москвою кто-то бродит, накрутит номер мой...* (А. Вознесенски) и т.н.

Трети пример. Финитивните (целевите) отношения в съвременния руски език могат да се изразяват с различни граматични средства. Едно от тях (при глаголите за движение) е употребата на предлога *по* с винителен падеж. Значението „предметна цел на движението“ без проблем се реализира в случаите с природни същности (*пойти по грибы, по ягоды, по орехи, по дрова, по воду...*). Важно е да се подчертае естествеността на тези цели: имаме природни обекти, необходими за поддържане на жизнената дейност на човека. Ясно е, че устойчивостта на тези изрази се корени в народната култура и е закрепена в речевата традиция. Значително „по-лошо“ изглеждат съчетания от рода *пойти по цветы, по молоко, по шерсть*

(*Пошел по шерсть, а вернулся стриженным* – така гласи стара руска пословица). И съвсем невъзможни изглеждат в състава на такава конструкция названия на артефакти: **пойти по книги, по кирпичи, по бензин, по запчаст* или на живи същества: **пойти по соседа, по милиционера* (срв. обаче в съвременната литература: ... *Человек с незаконченным университетским образованием не пойдет по старушку, вооружившись украденным топором*... – В. Пиецух; в диалектите подобни форми са доста широко разпространени).

Ще отбележим, че словосъчетанията по-горе допускат лексикално вариране и в двете си части – т.е. може да се каже както *по грибы, по воду, по дрова* и т.н., така и *пойти, поехать, отправиться, выбратся* и т.н. С други думи изрази от типа *пойти по грибы* не могат да бъдат смятани за фразеологични единици. Същевременно обаче не може да убегне от вниманието фактът, че ограниченията, налагани върху лексикалната реализация на предложно-падежната конструкция, така или иначе я водят към постепенната ѝ фразеологизация.

Във всичките анализирани типове конструкции лексиката и граматиката като че ли обединяват усилията си в процесите на създаване и възприемане на текста. В руския език съществува цяла редица синтактични признаци, която маркира такива лексико-семантични групи, като „човек“, „части на тялото“, „инструмент“, „пространствени параметри“, „отвлечени същности“ и др. (вж. например Крисин 1980: 131–143). Така граматическата форма не само „шифрова“ лексикалното значение, като го отнася към една или друга рубрика, към една или друга лексико-семантична група, но и помага на думата „да се впише“ в редица основополагащи ментални категории. Може да се предположи, че колкото по-дълбок, по-основателен е даденият концепт за определена етнокултура, толкова по-задължително е „потвърждаването“ на неговото лексикално изразяване чрез синтактични средства.

Дотук говорихме за два вида синтактични модели, два начина за организиране на лексиката с помощта синтаксиса: чрез **структурни схеми на изречението** и чрез **правилата на управление** (подчинителни връзки в рамките на словосъчетанието). Но има и трети начин за синтактично организиране на лексиката: това е **съчинителната връзка** между думите.

С помощта на съчинителната връзка езикът също подсказва, че му е известно кои обекти се отнасят към една предметна сфера, а кои – не, кои принадлежат към едно ниво на обобщаване, а кои – към различни. Затова изрази от типа *стол и стул* или *слабоволие и нерешителность* съответстват на езиковата норма (и узуса), а **стол и слабоволие* или **стул и нерешителность* дразнят слуха (или окото). За отклонения от нормата трябва да бъдат признати също така конструкции от рода **стол и мебель*: хипонимът може да се обединява с хипероним само с добавянето на други елементи: *стол и другая мебель, стол и вообще мебель* и т.н.

Разбира се, майсторите на словото и тук имат известна свобода, но като нарушават езиковите канони, те си поставят свръхзадача: постигане на

особен естетически ефект. Ето няколко илюстрации от руската литература: *До районного центра было более тридцати километров по выбитой горбатой дороге, по бывшему Козельскому тракту, по моим нервам и моим костям* (Б. Окуджава); *Жить бы нам в квартире с холодильником и друг с другом* (В. Попов); ... *Вот тележка, на ней можно возить разные вещи, как-то: землю, гравий, чемоданы, карандаши фабрики имени Сакко и Ванцетти, дикий мед, плоды манговых деревьев, альпенистоки, поделки из слоновой кости, dranku, собрания сочинений, клетки с кроликами, урны избирательные и для мусора, пуховики и наоборот – ядра, краденые умывальники, табели о рангах и мануфактуру периода Парижской коммуны* (С. Соколов). *Ночью в их доме случайно вспыхивает пожар. Почувствовав жар, Тонкий в панике и в пижаме мчится в агентство Госстраха...* (А. Хорт). Ще приведем за сравнение и един български пример: *Боя се от трамваи, от коли, от гръмотевици, от жени, от критики, от начальници и от какво ли още не се боя?* (И. Петров).

Общото правило тук е следното: пресупозитивно условие за образуване на съчинителен ред е семантичната еднородност на образуващите го думи. Ако например срещаме в текста изказване от типа *Кто оставил на столе пассатижи и рапили?*, даже и да не знаем значението на думите *пассатижи* и *рапили*, можем да бъдем сигурни, че това най-вероятно са понятия от „един ред“, онтологично и таксономично близки...

Един съвременен български изследовател характеризира така „основополагащата роля на синтаксиса за самосъзнанието“: „Синтаксисът е този, който поради своя автономен начин на функциониране и собствени принципи на обработка на информацията гарантира свободната манипулация на субекти, обекти, индиректни обекти и т.н. независимо както от тяхното лексикално значение, така и от техните възможни и/или актуални референти в реалния свят“ (Стаменов 2006: 48).

И така, както успяхме да се убедим, езикът акумулира в себе си опита на предшестващите поколения и го „налага“ на хората, които живеят и използват езика сега. Това са разнообразни сведения за устройството на света, за концептуализация на времето и пространството, за различни видове действия, за свойствата на предметите, за отношенията между хората и т.н. И синтактичните модели, било те структурни схеми на изречението, правила за управление или закони на съчинителна връзка, са мощен инструмент в когнитивната практика на човека: образно казано, това са релсите, по които се движи влакът на познанието.

Превод от руски: **Юлиана Чакърва**

ЛИТЕРАТУРА

Вайсгербер 2004: Й. Л. Вайсгербер. *Родной язык и формирование духа*. Москва, 2004.

Василиева 2003: В. Ф. Васильева. Семантическая характерология в контексте сопоставительного изучения языков (на материале чешского и русского языков) // *Вестник Московского университета*. Серия 9. Филология. 2003, № 2, 7–16.

Ермен 1993: I. Ermen. Die geschlechtsspezifische Ausrichtung des russischen sexuellen Wortschatzes // *Zwischen Anpassung und Widerspruch* / Hrsg. von U. Grabmüller, M. Katz. Berlin, 1993, 285–296.

Касевич 1996: В. Б. Касевич. О когнитивной лингвистике // *Общее языкознание и теория грамматики. Материалы чтений, посвященных 90-летию со дня рождения С. Д. Кацнельсона* / Отв. ред. А. В. Бондарко. Санкт-Петербург, 1998, 14–21.

Крисин 1980: Л. П. Крысин. *Жизнь слова*. Москва, 1980.

Ланге 1985: К.-P. Lange. *Language and Cognition*. Tübingen, 1985.

Левонтина, Шмелев 2005: И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. Родные просторы // А. А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. *Ключевые идеи русской языковой картины мира*. Москва, 2005, 64–75.

Мустайоки 2006: А. Мустайоки. *Теория функционального синтаксиса. От семантических структур к языковым средствам*. Москва, 2006.

Норман 2007: Б. Норман. Участие лексического компонента в синтаксических моделях // *Зборник Матице српске за славистику*. Бр. 71–72. Нови Сад, 2007, 209–222.

Панов 1999: М. В. Панов. *Позиционная морфология русского языка*. Москва, 1999.

Стаменов 2006: М. Стаменов. Начини за представяне на субекта в езика // *Език и идиолект* / Науч. ред. Ст. Димитрова. София, 2006, 31–89.

Стойчев 2006: Ст. Стойчев. Чешки функционални еквиваленти на българския деятелен резултатив // *Славистика и общество*. Съст.: М. Младенова, И. Монова. София, 2006, 167–172.

Стуликова 2002: Ю. А. Стуликова. Фрагмент итальянской языковой картины передвижения в пространстве // *Язык. Система. Личность. Языковая картина мира и ее метафорическое моделирование: Материалы докладов и сообщений Всероссийской научной конференции 25-26 апреля 2002 г.* / Отв. ред. Т. А. Гридина. Екатеринбург, 2002, 102–105.

Федосюк 2005: М. Ю. Федосюк. *Он умер или He is dead?* // *Вестник МГУ. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2005, № 4, 9–18.

Херингер 1984: Н. J. Heringer. Neues von der Verbszene // *Pragmatik in der Grammatik. Jahrbuch des Instituts für deutsche Sprache 1983* / Hrsg. von G. Stickel. Düsseldorf, 1984, 34–64.

Хумболт 1984: В. фон Гумбольдт. *Избранные труды по языкознанию*. Москва, 1984.